

Halina Wiśniewska

Warianty elementów gramatycznych w utworach S. F. Klonowica

Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F, Humaniora 32,
241-258

1977

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Halina WIŚNIEWSKA

Warianty elementów gramatycznych w utworach S. F. Klonowica

Варианты грамматических элементов в произведениях С. Ф. Клоновича

Les variantes des éléments grammaticaux dans les œuvres de S. F. Klonowic

Dowodem popularności polskich utworów Sebastiana Fabiana Klonowica są stosunkowo liczne wydania za życia poety *Flisa* (1595, 1598) i *Worka Judaszów* (1600 A, 1600 B, 1603, 1607 i bez roku wydania), chociaż wkrótce spotkał te książki, powtarzając za J. I. Kraszewskim, płomienisty stos i zimne zapomnienie. Po skutecznej akcji osobistych wrogów poety — jezuitów, co doprowadziło do umieszczenia na indeksie „Victoria deorum” oraz do zniszczenia innych utworów, Klonowic przestał być autorem czytany.

Dopiero od wieku XIX zaczęto interesować się ponownie mieszczańskim poetą i próbowano powtórnie ocenić dorobek pisarski tego wmieszkanego lublinianina.¹

Sądy o twórczości Acernusa, choć niezbyt liczne, zwracają uwagę swymi kontrastowymi ocenami. Nazywa się go satyrykiem niepospolitego talentu, wybornym pisarzem łacińskim² lub twierdzi, że nie rozumiał prawdziwej poezji, chociaż jako człowiek był zacny i rozumny, a jako pisarz pracowity.³ Z jednej strony uznaje się wielki talent filologiczny pisarza⁴, z drugiej — rymy określa się jako chropowate i niedbałe, niewybredne, wykazujące pewien nalot tradycyjny, choć pełne energii.⁵

¹ J. K. Kraszewski: *O S. F. Klonowicu* [w:] *Nowe studia literackie*, t. I, Warszawa 1848, s. 115.

² *Ibid.*

³ J. Kleiner: *Zarys dziejów literatury polskiej*, t. I, Wrocław 1958, s. 97.

⁴ S. Hrabec: *Wstęp we „Flisie”*, Wrocław 1951, s. XXVIII.

⁵ J. Krzyżanowski: *Historia literatury polskiej*, Warszawa 1965, s. 206, 213.

Niewiele mamy opracowań krytycznych polszczyzny tego pisarza, odrębnego i nowatorskiego w zakresie doboru tematyki. O epitetach złożonych pisał M. Pawlikowski,⁶ o słownictwie *Worka Judaszów* W. Kuraszkiewicz,⁷ uwagi o jego rymach na tle innych pisarzy tej epoki wypowiedziała L. Pszczołowska,⁸ obszernie wstępy filologiczne do *Flisa* i *Worka Judaszów* umieścili S. Hrabec⁹ i A. Obrębska-Jabłońska.¹⁰

W tej sytuacji twórczość S. F. Klonowica intryguje w dalszym ciągu, choćby ze względu na wyżej sygnalizowane sprzeczności sądów oraz sporo pytań i niedopowiedzeń, jakie wywołują zarówno postać, jak i twórczość samego poety.

W dalszym ciągu nie wiadomo, kim był S. F. Klonowic, gdyż poza podanym przez siebie miejscem urodzenia, brak danych prawie do 30-go roku jego życia. Nie wiadomo, gdzie się uczył, w jakim celu i gdzie podróżował, gdyż dopiero lata pobytu w Lublinie dokładnie są znane na podstawie zapisów w dokumentach miejskich i one pozwalają prześledzić dzieje kariery tego przybysza.¹¹

Pewne dane zawierają same utwory, np. dowiadujemy się, że poeta był w Czechach i na Węgrzech, z *Roksolanii* i *Flisa* czerpiemy wiadomości o podróżach po Rusi Czerwonej i wyjeździe do Gdańska.

Z kolei lata wydań poszczególnych utworów dają interesującą wskazówkę o pracowitości Klonowica: r. 1582 — *Philtron* (łac.), r. 1584 — *Roksolania* (łac.), r. 1585 — *Żale nagrobne* (pol.), r. 1595 — *Flis* (pol.), r. 1597 — *Pożar* (pol.), r. 1600 — *Worek Judaszów* (pol.), r. 1600 — *Victoria Deorum* (łac., utwór pisany przez 10 lat).

U tego systematycznego pisarza zwraca uwagę dziesięcioletnia przerwa w twórczości, stąd możliwe, że wówczas ukazały się *Gorais*, *Dworstwo obyczajów*, *Pamiętnik księząt i królów polskich* przypisywane Klonowicowi, ale wydane bez podania autora, daty i miejsca przez anonimowych drukarzy lub nie drukowane wcale.¹²

Same utwory informują o dużych zdolnościach i erudycji poety, tymczasem, mimo że w pośmiertnym stwierdzeniu jezuiti nazywają go dwukrotnie wychowankiem Akademii Krakowskiej, faktu tego nie można potwierdzić za pomocą dokonanych i istniejących tam wpisów. Znow tylko

⁶ J. M. Pawlikowski: *Epiteta złożone u S. F. Klonowica pod względem grammatycznym*, Kraków 1886.

⁷ W. Kuraszkiewicz: *La richesse du vocabulaire dans quelques grands tertes polonaises en vers „Le sac de Judas”*, Wrocław 1963.

⁸ Ł. Pszczołowska: *Rym*, Wrocław—Warszawa—Kraków 1972, s. 108—115.

⁹ Hrabec: *op. cit.*

¹⁰ K. Budzyk, A. Obrębska-Jabłońska: *Wstęp w „Worku Judaszów”*, Wrocław 1960, s. 7—53.

¹¹ J. Detmerski: *Nowe szczegóły do życiorysu Klonowica*, Warszawa 1889.

¹² *Dzieła S. F. Klonowica*, wyd. J. Turowski, Kraków 1858, s. 255—258.

teksty pozostają wyłącznym informatorem, że ten mieszczański syn dzierżawcy z Sulmierzyc w Wielkopolsce świetnie znał grekę i łacinę, a miał wrażliwe ucho i doskonałą pamięć, o czym świadczą liczne próby naśladowania mowy Rusinów i zniemczających gdańszczyzan.

Wszystkie te fakty prowokują do badań polskich tekstów literackich Klonowica, tym bardziej że w jego polszczyźnie uderza swoista redundancja form językowych. Próba odpowiedzi po analizie rodzajów dubletów gramatycznych, jakie są przyczyny ich występowania, będzie tematem niniejszych rozważań.

Za podstawę badań posłużyły cztery większe utwory: *Żale nagrobne* wydane przez Andrzeja Piotrkowszczyka, Kraków 1585, *Flis* wydany przez Sebastiana Sternackiego, 1598 (drugie wydanie S. Hrabec uznaje za poprawione przez autora), *Pożar*, 1597 (brak wydawcy i miejsca wydania) oraz *Worek Judaszów* wydany przez Sebastiana Sternackiego, Kraków 1600.

Utwory te drukowano co najmniej w dwu oficynach drukarzy, kontynuujących bardzo dobre tradycje wydawnicze krakowian,¹³ stąd zachowują one w pełni wysoki standard druków XVI w.

Widać wyraźnie, jak przestrzega się przyjętych prawideł w stosowaniu wielkich liter, pisowni łącznej i rozłącznej, używania poszczególnych znaków itp. Fakt ten podkreślić trzeba, tym bardziej że kontrast z nimi stanowią niejednokrotnie rękopisy, np. ksiąg sądowych i miejskich ksiąg cechowych,¹⁴ w których pisarze borykają się z różnymi trudnościami ortograficznymi.

Doskonałość sztuki drukarskiej zapewne powodowała ingerencję drukarza w zwyczaje osobnicze autora, niwelując charakterystyczne dla jego utworów cechy językowe. Czy fakt ten miał miejsce i w jakim stopniu, w wypadku twórczości Klonowica, trudno stwierdzić, gdyż brak rękopisów jego utworów. Ponieważ teksty ukazały się za życia poety, mamy tylko pewność, że zyskały one akceptację autora.

Jednocześnie korekta nie musiała być zbyt pedantyczna, skoro mamy w tekście liczne warianty przede wszystkim fonetyczne i fleksyjne, a także słowotwórcze i składniowe, które dały dublety, a nawet potrójne warianty jednostek językowych. Te właśnie formy staną się przedmiotem analizy

¹³ A. Gryczowa: *Drukarstwo polskie doby Odrodzenia*, Warszawa 1953, s. 39; H. Szwejkowska: *Książka drukowana XV—XVIII w.*, Wrocław—Warszawa 1961, s. 102, 170; J. Ptaśnik: *Cracovia impresorum XV et XVI saeculorum*, Leopoli MCMXXII, s. 84.

¹⁴ Np. *Księga cechowa szewców (1497—1816)*, Przemyśl, Arch. Woj. nr 480; *Księgi sądowe wiejskie*, wyd. B. Ulanowski, t. 1, 2, Kraków 1921.

w niniejszym szkicu, przy czym podstawę badań będą stanowiły zarówno rymy, jak i tekst w wersach.

Samogłoski pochylone. Istnienie w ówczesnej polszczyźnie fonemów jasnych i ścieśnionych znalazło odbicie w analizowanych drukach w wypadku *a*, gdyż kreską zaznaczano dawne *a* krótkie.

Poeta na ogół nie rymuje *á* z *a*, *é* z *i/y* czy też *ó* z *u* lub *o*, można by wobec tego stwierdzić, że tego rodzaju warianty nie występują u Klonowica. Pewne jednak odstępstwa widać w wyrazach rymowanych (podaję wszystkie przykłady):

a) *końcá—tańca* W 30/21-2, *trzosem—kutasem* W 48/33-4;

b) *podlewa—podrywa* F 85-6, *spodziewa—urywa* P 4/3-4, *narzeka—wykrzyka* W wst. 2/17-18, *spodziewaj—nabywaj* W 79/17-18; *kryślił* (tak w druku) — *wymyślił* F 941-2, *leniwa—wylewa* F 1325-6;

c) *toczá—obłoczá* Ż VIII 33-4, *obłowi—mowi* F 951-2, *złote—nadprote* F 423-4, *katownia—rownia* W 37/25-6, *osobá—probá* W 54/11-12; *zwłoczyć—zmoczyć* F 347-8, *główny—warowny* F 1167-8, *mowi—Abramowi* P 6/19-20;

d) *przepuścić—mościć* F 356-7.

Powyższe rymy, jeśli uznamy je za dokładne, a oparte tylko na zbliżonej zgodności fonicznej, informują o sposobie wymowy. Wynikałoby, że u Klonowica dominowała zawsze wymowa *a* bez względu na pochodzenie (dwa wyjątki raczej potwierdzają regułę), *é* utożsamiano lub zbliżano artykulacyjnie do *i/y*, natomiast *ó* miało wartość fonologiczną bliską *o*.

Oczywiście niewielka ilość przykładów nie pozwala na stwierdzenia absolutnie pewne.

Samogłoskowe warianty kombinatoryczne. Natomiast znacznie pokazniej reprezentowane są warianty kombinatoryczne, na które od najdawniejszych czasów wpływ wywierają półotwarte oraz *j*.¹⁵

Dochodzi wówczas do różnych neutralizacji V+N:

1. (e):(i) Podobnie jak poprzednio o tego rodzaju przemianach informują rymy: *winić—zacenić* W 15/35-6, *trzymał—mniemał* W 17/15-16; *Głowieński—Dobrzyński* F 1315-16, *ziemie—drzymie* W 78/31-2. Poza pozycją rymową: *drzymie* W 33/12, *cmyntarzów* W 10/10.

Tutaj też można zaliczyć zjawisko fonetyczno-morfologiczne, w którym dochodzi do różnej realizacji końcówek narzędnika i miejscownika l. p. i narzędnika l. mn. w odmianie zaimków i przymiotników.

W utworach widać na ogół występowanie *-im* // *-ym*, *-imi* // *-ymi*, a tylko w oficynie Piotrkowszczyka mamy konsekwentnie *-emi* (+ jeden wyjątek). Warianty spotykamy jednak, jak poprzednio, w pozycjach rymo-

¹⁵ S. Stieber: *Rozwój fonologiczny języka polskiego*, Warszawa 1962, s. 32—36.

wych: *okiem—głębokiem* F 269-70, *pługiem—długiem* F 433-4; *onem—zagonem* P 15/15-16 (F — 4, W — 1, Ż — 2); *o tem—złotym* P 5/7-8, *z pokojem—swoim* W 5/33-4 i trzy inne przykłady tylko w tym utworze; *nad nim—wywołaniem* W 17/25-6 i dwa inne tylko w WJ.

Warianty pozycyjne tylko w rymach tworzą również czasowniki 1 osoby l. mn. czasu teraźniejszego: *żeglujemy—widzimy* F 615-16; *popędzimy—będziem* P 6/9-10, *boim—przepojem* P 8/7-8; *gonimy—tonimy* F 641-2, *się nachylem—rozkwilem* F 1167-8, *zalejemy—przywalemy* P 10/13-14, *z oraczem—baczem* W 79/13-14.

2. (o):(u) — *struny—ucieszony* Ż X 29-30, *gruntu—Helespontu* F 203-4, *tlumi—gromi* W 81/3-4; *Poseydonem—Neptunem* F 7-8, i *ono—runo* F 9/27-8, *patronom—plebistrybunom* W 14/11-12, *potomka—kumka* W 60/15-16, 59/33-4, *skromno—szumno* W 57/7-8. Poza rymem: *dachy guntowe* W 49/27, *zawsze plundrował*, np. W 10/8, *okuń* F 90, *zawsze grunt*, np. F 106.

Warianty kombinatoryczne powstają, gdy mamy sąsiedztwo V+R. Do neutralizacji dochodzi:

1. (é):(i) — *bohатыrzem—kuszniżem* F 427-8, *szczyra—dopiera* W 76/29-30; *śpichlerza—Kazimirza* F 672-3, *umieram—tyram* W 59/27-8; *przechyry—siekiiry* W 55/29-30.

Poza rymem mamy *styr*, ale *zawsze sternik* F 961, 964, 27, 1106, 1144, 1877, *nieszczyrze* i pochodne W 4/10, 53/10, 55/22, 67/33, 72/15, F 189, 1378 // *nieszczерze* i pochodne W 28/12, Ż III 26, P 3/40, *szyroki* i pochodne W 9/16, F 473, 525, 1175 // *szeroki* i pochodne F 19, 130, 1841, P 10/3, *bohатыr* i pochodne W 25/3, F 494 // *bohater* Ż I 42, P 1/1, F 559, W. 24/3, *cirpi* P 11/31, *kostyra* i pochodne W 32/28, 50/17, 72/3, 15, 17 // *kostera* F 854, 1805, W 40/11, 16, 57.

2. (i):(e) — *wieru—steru* F 1395-6, oraz poza rymem: *czarne wiery toczy* F 1238, *w bierecie* W 78/21, *z jerchy* W 1/11, *cerkla* Ż XII 28.

3. (ó):(o) — *corze—uporze* F 1429-30, *tchorza—zorza* W wst. 3/33-4, *upor-tor* F 1411-12; *Bosfory—ktory* F 523-4, *maciory—cory* W 6/19-20, *w borku—pagorku* W 46/25-6, *ojca—przetworca* W 65/5-6.

4. (ó):(u) — *mur—klasztor* F 1407-8; *gory—mury* F 1376-7, *gory—fury* F 451-2, *włokno—sukno* F 903-4.

Neutralizacji ulega także V+J:

1. (e):(i) — *rotmani—na ni* F 1105-6 *babinki ubogi—srogi* W 43/15-16; *plici—braciej* F 843-4, *strony—ku onej* P 1/19-20 (F — 1, W — 7); *czeronawej—zabawy* Ż XII 7-8, *onej—żony* F 21-2 (Ż — 2, F — 3, P — 3, W — 9). Poza rymem *więcy* Ż VIII 9, *przy żrzędlny dolinie* Ż III 24, *klijowaty* W 41/15, *klinoty kościelne* W 10/11 // *klenoty* W 58/1 // *klejnoty* P 13/22, *obyść* F 686.

2. (o):(ó) — *człowiek—swój wiek* F 259-60, *ojca—mężobojca* W 65/11-12, *bojownik—rozbojnik* W 30/5; *wojcie—wydojcie* W 42/15-16.

Ostatnią z kolei neutralizację powoduje sąsiedztwo V+L:

1. (i):(e) — *dzieło—miło* F 97-8, *bździela—krotochwila* F 1168-9, *dzieło—zakryło* W 2/13-14, *kwiele—krotochwile* W 2/19-20, *fortelow—ortylow* F 324-5, *motel—fortel* Ż VIII 40-1, *mieli—popłoszeli* Ż IV 15-16. Poza rymami *prosiely* P 10/1-2, *pojęła krwią* P 9/13-14, *siel mu ujęło* Ż I 10, *kwiele* Ż II 5, XI 57, 58, *kwielemy* Ż VII 50, *ruszeło* Ż X 32, *przyprawieł* F 331.

Jak widać, warianty samogólosek z pochodzenia długich oraz uzależnionych od pozycji, dających w efekcie neutralizację, mają stosunkowo dużą frekwencję, ale niewielki zasięg. Poza kilkunastoma przykładami ich obecność zdradza pozycja rymowa, gdyż tworzą tzw. rymy dla ucha nie dla oka.

Aby zorientować się, czy Klonowic jest wyjątkiem w swoich czasach, warto przypomnieć, jak rymowali inni. Kochanowski często rymuje *dobroci—ukroci*, rzadziej *ubiory—cory*, a wyjątkowo *gory—chmury*, nigdy *wielkiego—tego* oraz *onej—żony*. Podobnie Piotr Kochanowski i Kasper Miaskowski.

Natomiast tzw. poeci czerwonoruscy: Zimorowice, Szymonowic, Szarzyński normalnie rymują *ó* z *o*, *-ej* z *-i/-y*.¹⁶ U Klonowica spotyka się również rymy *wielkiego—tego* (Ż — 1, F — 2, P — 5, W — 7).

Kilka rymów typu *dzieło—chodziło* oraz *siela* informują o innowacji okresu średniopolskiego polszczyzny, która pojawiła się najpierw w Małopolsce, potem na Mazowszu.¹⁷ Rymy takie spotyka się również u P. Kochanowskiego i K. Miaskowskiego.

W sumie poeta mieści się na ogół w konwencji rymicznej swoich czasów. Wydaje się, że podstawową przyczynę występowania opozycyjnych członów nacechowanych stanowi korzystanie z dubletów języka mówionego. O ile w mowie potocznej były popularne, o tyle w zapisach niwelował je wyuczony i uznany za poprawny sposób zapisu i dlatego Klonowic dopuszczał ich występowanie tylko w sytuacjach „krytycznych” lub mimo woli popełniał „błędy”, stąd formy: *kryśli*, *na ni*, *siela*, *styr*, *motel* itp.

Warto jednak podkreślić specjalnie, że Klonowic sposobem rymowania jest bliższy poetom kresowym, a nie wywodzącym się ze środkowej Małopolski.

S a m o g ł o s k i n o s o w e. Samogłoski nosowe mają zapis na ogół

¹⁶ K. Nitsch: *Wybór pism polonistycznych*, t. I, Wrocław 1954, s. 44—46.

¹⁷ P. Zwoliński: *O języku M. Bielskiego* [w:] *Odrodzenie w Polsce*, t. III, Warszawa 1962, s. 80.

zgodny ze stosowaną do dziś normą ortograficzną. Dublety pojawiają się w kilku sytuacjach:

1. Neutralizacja [ɛ]:[e] w pozycji wygłosowej występuje przeważnie we *Flisie* jako rym do wyrazu tytułowego: *flisie—odepchni się* F 60, *nie drwi się* F 1188, *nauczy się* F 1210, *napij się* F 1632, *nie błażni się* F 1135; *zakurzy się—w misie* F 1199-200, *tarasie—na się* F 1469-70, *bracie—na cię* F 1023 — 4, P 5/27-8, *na chwile—wychyle* Ż VIII 79-80.

2. Neutralizacja [ɛS]:[eS] występuje w rymach: *szczęścia—obeścia* F 737-8, *nieszczęścia—przedmieścia* W 37/5-6, *ciężka—mieszka* W 49/19-20; *odeszcia—nieszczęścia* W 36/33-4 oraz poza pozycją rymową zawsze *tesknić* i pochodne, np. W 43/14-15, Ż X 27. Ponadto formy oboczne mają: *pomieszca* F 1241 // *mięszając* W 12/4, *zmięszany* P 15/15. Obok tego *wy-drożyć* Ż XII 4, *wydrożoną—położoną* F 323-4. Oboczności wykazują także *komiegi* F 409 // *komiegi* (r. dziegi) F 598 i inne liczne, *przeświętny* P 12/33-4 // *światny* W 9/29.

3. Osobną grupę przykładów stanowią te, w których występuje krzyżująca się dystrybucja -ɛ-; -ɔ-:

a) ɛ zamiast ɔ: *siędzie* i pochodne niezależnie od miejsca także w rymach (*będzie, urzędzie*), np. W 34/30, P 2/19, F 575, Ż VIII 59 i inne, *zółtowęsy* W 4/8, *gołowęsy* Ż VI 19, *motel wężonka skrzydlata* Ż VIII 4, *węsiennica* Ż VIII 37, *błękać* W 4/31, *na kręzel* Ż X 9, *potrząście* (znac. trząść) Ż XI 31, *skępy* Ż IX 29, *skępcza* W 42/12, *zaprząż się* F 1826.

b) ɔ zamiast ɛ: z *błądu—do sądu* F 1539-40, *oszczędza—wygląda* W 34/6-7, *pieniężmi* F 1039, *piątna* P 2/19, *wypądzcie* P 10/34-5, *prąga* W 37/34, *świętość* i pochodne W 69/6, P 12/39-40, *wykrącają* W 50/36, *znącają* W 45/16 // *nęcić* W wst. 3/29.

c) u zamiast ɛ, ɔ: *musi—zakusi* (znac. zakąsi) F 1045-6, 1419-20, *mużowie* W 7/17 // *mężowie* W 48/22, *ponukanie* W 8/34 // *znącają* W 45/16, *rozpukłe czerewa* W 3/30, *pukała brzezina* W 60/2 // *pękaty* W 36/10, *chuć* W 52/4, P 1/14 // *chęć* W 23/8, P 3/5.

d) tylko jeden rym informuje o kresowej artykulacji -eń-:-ɛ- *podobieństwo—czarnoksięstwo* W 22/19-20.

Niektóre przykłady nie stanowią zapewne neutralizacji, ale reprezentują stare oboczności lub też są uzualnymi wyrównaniami analogicznymi istniejącymi w polszczyźnie ówczesnej może także pod wpływem języka sąsiadów (*mużowie, rozpukłe czerewa*).

Zanik rezonansu nosowego samogłoski nosowej przedniej, podobnie jak poprzednio omówione zjawiska, ma niewątpliwie związek z polszczyzną mówioną i stosuje go Klonowic w grafice raczej wyjątkowo. Wydaje się, że poeta wiedział o braku tego typu rymu w utworach wysokiej rangi

(Kochanowski) i stosował go w sytuacjach dla siebie „trudnych”. Sankcję poprawności uzyska taki rym dopiero w późniejszym okresie.¹⁸

Względy wymawianiowe zadecydowały o rymie *-eństwo:-ęstwo* i dużej liczbie przykładów, w których mamy warianty fakultatywne lub dystrybucję krzyżową, znaną u wielu pisarzy z kresów wschodnich.¹⁹ Można je przypisać mówionej polszczyźnie lublinian pod koniec XVI wieku, tym bardziej, że i bliskość regionu, w którym samogłoski nosowe wymawiano bez rezonansu, nie pozostała bez wpływu na realizację fonemów [ę] [ɔ].

Przegłos. W analizowanych tekstach mamy nieco inny stan od dzisiejszego w związku z procesem przegłosu. Prawidłowy brak przegłosu mają: *w jeziorze* (r. *przebierze*) F 175, *kolesie* (r. *zanieście*) W 4/20, *poziema* (r. *niema*) F 839; *szczebietliwy* F 205, *siestrzeńca* F 1867, *źrzedlna woda* Ż III 29, *ożelejemy się* Ż IV 21, *na czele* (znac. *czole*) W 54/10, *słowieński* Ż I 32, II 31, W 7/34.

Prawidłowy przegłos mają wyrazy *wykrzosał* (r. *ociosał*) W 21/23-4, *oczosawszy* P 2/16, *nie oczosany* W 6/26; *podniata* W 8/24, *siadło* W 7/36; formy analogiczne: *gwiaździe* F 1548, *na gniaździe* W 56/27, 60/27.

Jak wynika z badań,²⁰ stan zauważony u Klonowica charakteryzuje ówczesną polszczyznę. Wahania w pisowni są wyłącznie wariantami fakultatywnymi uzależnionymi od zwyczajów wymawianiowych pisarza, z których sporo użył tylko ze względów wersyfikacyjnych: dla rymu.

R u c h o m e e. Dublety fonetyczne dotyczą również *e* ruchomego, widocznego szczególnie w wariantach przyimków *we//w*, *ze//z*. W okresie staropolskim przyimki te miały swoje oboczne formy i próbowano je unormować wielokrotnie. Przykładem takiej próby może być wypowiedź Malickiego, który w *Tractus ad compendiosam cognitionem Linguae Polonicae* proponuje stosowanie *we* przed imionami własnymi (*we Francyczej*), a *w* przed rzeczownikami pospolitymi (*w władzej*).

Tymczasem w analizowanych utworach Klonowica daje się odtworzyć regularne stosowanie zasad, uzależnionych sąsiedztwem:

1. *w*, z występują wówczas, gdy wyraz następny zaczyna się od spółgłosek *w*, *z*, po których mamy samogłoski, np. *z sobą* F 765, 935, W 51/9, *z siebie* Ż VII 25, F 820, P 9/7-8 (ogółem przykładów: Ż — 8, F — 7, W — 6, P — 5).

¹⁸ Pszczołowska: *op. cit.*, s. 104—110.

¹⁹ Z. Klemensiewicz: *Szkic gramatycznej charakterystyki poetyckiego języka Słowackiego* [w:] *W kręgu języka literackiego i artystycznego*, Warszawa 1961, s. 280; J. Ziemiukowa: *Język pism J. Jabłonowskiego*, Wrocław—Warszawa—Kraków 1969, s. 32; J. Zaleski: *Język A. Fredry*, Wrocław—Warszawa—Kraków 1969, s. 48; H. Wiśniewska: *Samogłoski nosowe w XVIII-wiecznych przemysłowych księgach cechowych*, „Język Polski”, 1975, LV, s. 16—21.

²⁰ S. Jodłowski: *O formach „w oddziale”, „w zwierciadle” i „w oddziale” „w zwierciadle”*, „Język Polski”, XV, 1930, s. 129—142.

2. *w, z* występują wówczas, gdy zbitka spółgłosek zaczyna się od *w, z* // *s*, np. *z swym* Ż III 26, F 96, P 9/7-8, *z skutą* F 1817, *z złotego* P 1/18 i inne (ogółem przykładów: Ż — 3, F — 6, P — 5, W — 15).

3. *we, ze* mamy przed zbitkami innych spółgłosek niż powyższe, np. *we krwi* F 1586, W 30/30, P 4/6, *ze psy* W 35/8, *ze trzy* F 663, W 74/20 i inne (ogółem przykładów: Ż — 6, F — 14, W — 17, P — 9).

Od powyższych zasad wyjątki są raczej nieliczne: *ze złego* W 8/13 // *z złego* W 44/21, *w środku* F 1821 // *we środku* F 1118, *ze złota* Ż XII 43 // *z złota* F 564; *ze źdźbła* Ż V 4, *we wszystkim* Ż XIII 3; *w dworze* P 7/13, *w swoją* P 9/14.

Warianty reprezentuje również przyimek *ku:k* *nam* F 1406, *k niebu* Ż III 15, F 975, *k niemu* F 322, *k rzeczy* F 744, 1843, W 43/24, 62/11, 12, *k sobie* F 1612, 1643, W 16/17, *k temu* W 19/22, 20/13, *k woli* F 84, 180, 300, 417 // *ku dobrym* F 1386, *ku onej* P 2/5, *ku synom* P 3/8, *ku świecy* F 295, *ku Tybrowi* W 24/1, *ku znacznej* F 858, P 1/16.

Wśród tych kombinatorycznych wariantów najbardziej interesująca jest grupa 2, w której można by się dopatrywać regionalnych wpływów wymowy, gdyż mamy tu jakby formy hiperpoprawne.²¹

Wariant fakultatywny *k//ku* jest odbiciem ówczesnego stanu używania, co u poety mogło ułatwiać komponowanie właściwej dla wiersza miary metrycznej. Warto zwrócić uwagę, że *ku* prawie nie wystąpiło przed zaimkami i wyrazami, które nabierały charakteru zleksykalizowanych zwrotów: *k woli* $\underline{\geq}$ *gwoli*, *k rzeczy* $\underline{\geq}$ *grzeczny*.

Brak *e* w wyrazie *rkomo* W 46/12, P 6/14 // *rzekomo* W 26/18 — jedna forma. Zawsze historycznie uzasadniona *siedm*, *rkąc* oraz *kopr* Ż VIII 7.

Warianty spółgłoskowe. W utworach Klonowica brak rymów *rz* i *ż*, co potwierdza powszechnie znany fakt różnicy fonologicznej tych dźwięków oznaczanych powyższymi literami. Natomiast pozycje „głębsze” nie przeszkadzają występowaniu rymów: *przestrzega*—*podżega* W 2/5-6, *szcebrzuchy*—*kożuchy* W 35/9-10, *trzyma*—*wyżyma* W wst. 1/30, *wyrządza*—*żądza* F 631-2. Inny rym: *uderzy*—*mierzi* F 983-4 świadczy o rozłożonej wymowie *rz*.

Dwa rymy sugerują mazurzenie: *Sarkawice*—*frycze* F 1452-3, *przyszła*—*Wisła* Ż III 17-18.

Kilka innych rymów informuje, że poeta tworzył je dla ucha, gdyż zgodnie z wymową mamy zestawione wyrazy, w których zaszło upodobnienie pod względem dźwięczności: *ciężka*—*mieszka* W 49/19, *wszystkim*—*brzydkim* Ż VI 41-2, *zowiedzcie*—*plećcie* Ż XI 25-6, *przybież*—*zdybiesz* F 1444-5.

²¹ I. Klemensiewiczówna: *Czy wolno mówić „we wodzie”, „ze sokiem”, „Język Polski”, XXX, 1950, s. 193—203.*

W grupach spółgłoskowych oboczność ukazuje tylko jeden przykład szpichlerze F 1651 // szpiklerze F 1790, poza tym zawsze *udychtował* F 982, 946, *wytchnie* F 1832, *wiotchy* W 34/17, ale *krzest* W 82/17, P 2/35, F 1143, W 76/6.

Geminaty, uproszczenia. Chwiejność zapisu ukazują przede wszystkim hasła *płatny* i *przestronny*: *płatny* (r. *przestronny*) W 10/19-20, P 9/19-20, *płatnego* (r. *onego*) W 32/5-6; *płatne* F 652 // *płatne* (r. *ustawione*) W 74/21-2, *płatnym* (r. *przestronym*) W 67/29-30, *płatne* (r. *przełomione*) P 4/7-8, *płatne* (r. *na one*) Ż VI 27-8; *przestrony* (r. *pieszczony*) F 8/33-4, *przestrone* (r. *otworzone*) F 471-2, *przestroną* (r. *przywieńczoną*) W 9/9-10, *przestrono* W 36/11.

Rymują się także głoski pojedyncze z geminatami, np. z *daleka*—z *lekka* W 36/15-16, *summę*—*dumę* Ż VIII 1-2, F 784, *na summie*—*umie* W 18/12-13. Z kolei *dzwonik* W 9/24, *dzwonica* W 49/29, *rane wstanie* W 72/33, *plenich* (znaczn. *plennych*) *barciach* Ż III 36.

Duplety fonetyczne związane z uproszczeniami spotykamy w wyrazie *gardło*:*garła* (r. *pożarła*) F 1131, 1256, *Rzeżygarła* (r. *zawarła*) F 1604, *garłu* W 70/12, P 13/20, *podgarłek* W 3/4 // *gardło* (r. *umarło*) W 17/33-4, *gardła* W 74/25, 5/17, *gardłeczkiem* Ż II 11.

Na specjalną uwagę zasługują rymy, które według K. Nitscha²² weszły do polszczyzny kulturalnej jako konwencja dopiero w XVIII w.: *ojcoski*—*boski* P 3/1 3/14, *niebieskie*—*królewskie* P 14/19-20, *cechmistrzowskiem*—*woskiem* F 1037-8, *Kochanowski*—*boski* Ż wst. 1/1-2, IV 23-4, VII 55-6.

Jak widać, duplety fonetyczne spółgłoskowe są raczej nieliczne i swoje występowanie wiążą najprawdopodobniej z polszczyzną mówioną. One pozwalają Klonowicowi utworzyć rymy dokładne, ale tylko dla ucha, gdy opiera się na kryterium uzusu mowy potocznej.

A k c e n t. W utworach burmistrza lubelskiego występują rymy męskie użyte raczej na zasadzie przypadku, a nie dla celów ekspresji, np. *złoty głód*—*nędznych god* F 249-50, *na wstecz*—*od góry precz* W 23/23-4, *podróżnikowy cień*—*gorący dzień* P 11/37-8 i inne (Ż — brak, F — 4, P — 2, W — 6).

Obok tego mamy inne typy rymów, które informują o akcentuacji parasytonicznej o charakterze zestrojowym:

1) *i on*—*Amphion* Ż I 37-8, *i ty*—*zmyty* P 5/23-4, F 1031-2, *złoto*—*i o to* W 67/25-6, *obrok*—*co rok* F 151-2, i inne (Ż — 2, F — 16, P — 3, W — 7);

2) *flisie*—*odepchnij się* F 59-60, *bracie*—*na cię* P 5/27-8, i inne (Ż — brak, F — 8, P — 1, W — brak);

3) *zabaw*—*rzekę wplaw* F 287-8, *samopas*—*i las* Ż XII 23-4, *poledz*—

²² Nitsch: op. cit., s. 59—60.

już wiedz P 12/1-2; o sobie radź—czeladź F 1013-14, zacny Pan—Justynian W 7/25-6, ma sto—prosto Ż V 23-4 i inne.

Rymy grupy 1 i 2 uznaje się za typowe dla owych czasów, w których tak enklityka, jak i proklityka typu przyimek z zaimkiem, przyimek z rzeczownikiem były uznawane za poprawne. Najbardziej interesujący jest typ 3, w którym zestawiono wyraz wielozgłoskowy z pełnoznaczną monosylabą. Rymy takie uznaje się za charakterystyczne w tekstach przeznaczonych dla czytelnika z niższych warstw społecznych,²³ przy czym jednak warto zwrócić uwagę, że najwięcej dubletów rymowych spotykamy we *Flisie*. Możliwe, że przyczyny należy szukać w realizacji wyszukanej strofy safickiej, której komponowanie utrudniał temat utworu: opis spotykanych miast i ludzi podczas spływu Wisłą.

Dublety fleksyjne rzeczowników męskich i nijakich. W deklinacji męskiej znane do dziś wahania w użyciu końcówek równoległych *-a// -u* powodują, że spotykamy następujące warianty: z wozu (r. przewozu) F 337 // woza W 35/20, od wieka (r. z daleka) F 1157 // // z wieku (r. człowieka) W 29/32, z morzu (r. obozu) P 6/1 // morza F 385, do dwora (r. wieczora) W 77/23 // do dworu (r. woru) F 1791.

Warto dodać, że niektóre rzeczowniki mają inne końcówki niż dzisiaj, np. bobru F 431, czułnu F 831, smoku W 75/6, ale do lasa W 2/30 i inne, ogroda W 27/37 i wiele innych.

W celowniku mamy przykład wariantu fakultatywnego: człowieku (r. wieku) W 29/30 // człowiekowi W 74/10.

W mianowniku l. mn. mamy dublety w kilku hasłach: flisi (r. biesi) F 1413 // flisowie (r. słowie, ostrowie) F 1065, 1505, 1570, małojcy P 7/38 // // małojcowie (r. ojcowie) W 38/26, cechmistrze F 1035 // mistrzowie W 47/18.

Warianty semantyczne zawiera grupa rzeczowników męskich nazw zwierząt, w której koegzystują końcówki: *-y// -i// -owie*, np. muły W 25/10, bawoły W 25/10; krucy W 74/6, szpacy W 57/14, wilcy W 1/23, robacy F 1276; kurowie W 47/45, lelkwie W 47/45.

Polszczyzna Klonowica ukazuje również koegzystencję trzech końcówek narzędnika l. mn. rzeczowników męskich i nijakich. Ta redundancja form przedstawia się następująco: końcówka *-y*: Ż — 12, F — 11, P — 5, W — 22, razem 50 (46%), *-mi*: Ż — 2, F — 7, P — 3, W — 15, razem 27 (25,5%), *-ami*: Ż — 8 (36%), F — 5 (17%), P — 3 (27%), W — 15 (29%), razem 31 (28,5%).

Widać tu pewną kategoryzację, np. końcówka *-mi* jest reliktowa, występuje w dawnej dekl. na *-i-* z wyjątkiem dwu przykładów: *warcabmi*

²³ Pszczołowska: op. cit., s. 95, 109.

F 857, *wiermi* (znacz. *wirami*) Ż VI 29. Natomiast ekspansywna końcówka *-ami* pod koniec XVI w. obejmowała jeszcze niewielką liczbę przykładów.

Oboczności występują tylko w kilku hasłach: *tysiącmi* F 342 // *tysiącami* W 31/33, *palcy* Ż X 13 // *palcami* Ż III 3, *bogi* (r. *drogi*) Ż I 39 // *bogami* (r. *rogami*) Ż V 13, *skrzydły* (r. *widły*) F 1657 // *skrzydłami* F 113, *szukajły* W 72/26 // *szukały* W 72/21.

Inaczej sytuacja przedstawia się w miejscowniku l. mn., gdyż końcówka *-ach* ekspansywna w stosunku do *-ech* zdecydowanie dominuje: końcówka *-ech*: Ż — 7, F — 3, P — 2, W — 21, razem 33 (32%), *-ach*: Ż — 12 (63%), F — 8 (73%), P — 3 (76%), W — 47 (69%), razem 70 (68%).

O doborze końcówki decyduje zapewne tylko kryterium uzualne. Klonowic jest bardziej nowoczesny niż Rej i Kochanowski, a występowanie *-ach* jest identyczne ze stanem w *Żywotach świętych* Skargi czy *Biblii* Wujka wydanych w tym samym czasie.²⁴

Natomiast brak w utworach Klonowica form biernika równych mianownikowi, które już wówczas zaczynały występować.²⁵

Równie konsekwentnie stosuje poeta rozróżnianie rodzaju męskoosobowego przymiotników l. mn. a niemęskoosobowego w bierniku. Stąd zawsze spotykamy formy M i B, ukazujące opozycję rodzajową: *obłudni ludzie wszyscy* W 28/11 // *takie złe ludzie* W 29/1, *sztuczni obłudni słudzy* W 57/28 // *miejskie sługi* W 16/22, *przyszli bogowie wierzbowi* Ż III 18 // // *sprosne bogi Egiptskie* W wst. 2v, *drudzy jawni złodzieje* W 8/33 // *te złodzieje* W 26/14, *ci Wandali* W 7/34 // *Wandały ubogie* W 7/30 i inne.

Dublety rzeczowników żeńskich. W deklinacji tej na uwagę zasługują tematy rzeczowników miękkotematowych w dopełniaczu, celowniku i miejscowniku l. p., w których obok starszej końcówki *-e*, mamy nowszą *-i* oraz innowację okresu średniopolskiego *-ej*.

Dane liczbowe ukazują frekwencję użycia każdego z wariantów: końcówka *-e*: Ż — 5, F — 7, P — 7, W — 17, razem 36 (27,5%), *-i*: Ż — 4, F — 11, P — 8, W — 19, razem 42 (32,5%), *-ej*: Ż — 8, F — 16, P — 2, W — 25, razem 51 (40%).

Okazuje się, że poeta lubelski stosunkowo często sięga po modną wówczas końcówkę *-ej* może na skutek stosowanej obligatoryjnie reguły jej występowania w rzeczownikach zapożyczonych na *-ija* // *-yja*, których mamy sporo w utworach.

Jednocześnie nie brak form obocznych w tych samych hasłach wyra-

²⁴ S. Rospond: *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa 1971, s. 249.

²⁵ *Ibid.*, s. 217.

zowych, np.: *braciej* — 2//*braci* — 1; *jaskiniej* — 1//*jaskini* — 2; *kuchnie* — 1//*kuchni* — 1; *kupiej* — 2//*kupi* — 1; *niewolej* — 3//*k woli* — 1; *prace* — 5//*pracy* — 2//*pracej* — 2; *rolej* — 1//*roli* — 1.

Rymuje poeta dość swobodnie różne warianty analizowanych rzeczowników, np.: *w Hadryjeje—do Wenecyjeje* F 511-12, *niewolej—rolej* W 30/1-2; *placej—pracy* W 73/1-2, *braciej—bogaci* W 42/3-4; *w roli—k woli* Ż VII 5-6, *ciemnicy—krcicy* W 10/25-6; *ziemie—żenie* F 979-80, *nadzieje—sieje* W 16/19-20; *na kupi—głupi* W 69/12-13; *kupiej—głupiej* F 684-5, *Trojej—swojej* Ż VI 39-40 i inne.

Poza grupą pierwszą i ostatnią wybór wariantu mógł zostać podyktowany chęcią stworzenia rymu dokładnego, pozostałe to typowe formy fakultatywne, które trudno uzasadnić różnicą semantyczną czy morfologiczną końcówki.

Dublety czasownikowe. Z form czasownikowych zwraca przede wszystkim uwagę stosunkowo znaczna przewaga końcówki *-m* nad młodszą *-my* w 1 osobie l. mn. czasu teraźniejszego.

Ich liczbowe zestawienia przedstawiając się następująco: końcówka *-m*: Ż — 3, F — 11, P — 6, W — 8, razem 25 (53%), *-my*: Ż — 8, F — 5, P — 2, W — 9, razem 24 (46,5%).

Użycie wariantu w wielu wypadkach możemy tłumaczyć względami wersyfikacyjnymi rymu i rytmu, gdyż sporo czasowników zajmuje pozycję końcową wersu, tworząc rymy gramatyczne: *czyniem—powiniem* Ż VIII 49—50, *nachylem—rozkwiłem* F 1327-8, *popędzim—będziem* P 6/3-4; *położemy—rozprzężemy* Ż VIII 67-8, *goniemy—toniemy* F 641-2, *zalejemy—przywalemy* P 10/5-6.

Obok tego mamy rymy niegramatyczne: *swarzym—cesarzem* W 13/45-6, *boim—przepojem* P 7/41-2, *zowiem—ostrowem* F 1327-8.

Oprócz form omówionych powyżej sięga Klonowic czasem po *dualis* w znaczeniu liczby mnogiej, np. *odprawiwa* W 51/14, *rozumiewa* (r. *do-grzewa*) W 26/29, *będziewa* (r. *Gniewa*) F 1502 i inne.

Mieszczkański poeta posłużył się kilkakrotnie bezokolicznikiem z archaiczną końcówką *-ci*, która w czasach Klonowica wyszła z użycia, chociaż zachowano ją w pieśniach kościelnych. Forma ta wywołała dyskusję, gdyż niektórzy uznają ją za rutenizm.²⁶

Wszystkich wariantów jest pięć obok setek form nowszych i wszystkie występują w pozycji rymowej jako rymy niegramatyczne: *kraści* (r. *maści*) W 50/8-9, *podzieci* (r. *dzieci*) W 68/30-1, *z martwych wstaci* (r. *postaci*)

²⁶ M. Dłuska: *Studia z historii i teorii wiersza polskiego*, Warszawa 1948, s. 312; Pszczołowska: *op. cit.*, s. 113; Krzyżanowski: *op. cit.*, s. 206.

W 82/34-5, *zaniechaci* (r. *swoje chaci*) W 40/25-6, *mieci* (r. *dzieci*) Ż VII 77-8.

Ponieważ te rzadkie formy występują tylko w rymach, wydaje się, że fakt ich użycia tłumaczy się jasno względami wersyfikacyjnymi. Hipotezę tę potwierdzały rym *w majątności* — *już dości* P 6/13-14.

Dwukrotnie, a więc jeszcze rzadziej, użył Klonowic starych rozkazników: *Bógżeć pomoży* F 1385, *nie zajrzy* W 44/24, gdy w pozostałych przypadkach mamy zawsze formy typu *rób, miłuj, nie baw się* F 307-8. Tylko czasowniki dawnej koniugacji *-ne-// -no-* konsekwentnie występują bez *j*: *klni się* F 1795, *nie pragni* W 41/2 i inne.

Pojawienie się cytowanych form mogło wynikać z konieczności zachowania rytmu, ale warto zwrócić również uwagę, że są to czasowniki o dużej częstotliwości użycia (pierwszy zachowuje charakter porzekadła), stąd możliwość zachowania zleksykalizowanej postaci starszej.

Względami rytmicznymi można by tłumaczyć także pojawiającą się czasem staropolską, znaną w gwarach małopolskich,²⁷ formę imiesłowu na *-ęcy*, która tworzy rymy niegramatyczne: *miłujący—tysięcy* F 140-1, *zdradzający—tysięcy* W 32/21-2, *jadący—nawięcej* W 6/11-12. Poza rymem formy takiej użyto tylko raz *doma siedzący*, może na skutek dużej częstotliwości użycia.

Dublety słowotwórcze. Warto zwrócić tu uwagę na warianty przysłówkowe, dające opozycję: konstrukcje przyimkowe//bezprzyimkowe tworzone formantem *-o*//tworzone formantem *-e*.

Konstrukcje przyimkowe: *do szczęta* (r.) W 59/24, *z głupia* W 55/1, *z prędką* W 3/2; *po pijanu* W 68/11, *po ranu* W 9/34, *po społu* (r.) W 14/31, *po trzeźwiu* W 69/2; *w cale* (r.) Ż VIII 47 i inne, *po trosze* (r.) F 1635, *za dobre* (r.) W 79/8.

Formant *-o*: Ż — *rzewno* (r.) III 19, *rado* VI 13, *silno* (r.) VII 15, *snadno* X 26, *pilno* X 42; F — *rado* (r.) 313, *poprzeko* (r.) 1605; W — *skromno*, *szumno* 66/18-19, *niełaskawo* 74/31.

Formant *e*: Ż — *smutnie—okrutnie* IV 5-6, *jaśnie* (r.) VII 65, *w cale—na male* VIII 47-8, *śmieie* (r.) IX 25, *mile* (r.) XI 2; F — *łatwie* (r.) 992, *wolnie* 1542; *śmieie* P 8/2, *proście* (r.) P 8/7; W — *śmieie* 31/11, *surowie* 45/24, *dusznie—stusznie* 47/19-20, *głupie pisany* 54/27, *proście* 66/11, *zbyt—nie* 69/24, *łatwie* 71/30.

O małej stabilności formantów świadczą stosunkowo liczne warianty fakultatywne tych samych haseł: *w cale* (r.) F 172//*cało* (r.) W 10/23 i inne, *na male* (r.) W 41/21//*mało* (r.) W 43/24, *z prędką* W 75/22//*prędko* W 3/12, *proście* W 66/11//*prosto* W 66/17, *snadno* Ż X 26//*snadnie* P 3/4, *usilnie* W 21/2//*silno* Ż VII 15.

²⁷ W. Taszycki: *Imiesłowcy czynne w języku polskim*, Kraków 1924, s. 59—62.

Uwagi o kresowej polszczyźnie północnej²⁸ pozwalają uznać brak dystrybucji i stabilności formantów oraz przewagę twarodematowych z przyrostkiem *-e*, co u Klonowica jest dość wyraźne, za prowincjonalizm lubelski.

Ze zjawisk składowych warto wymienić starszą konstrukcję bezprzyimkową *doma* (14 razy) i ekspansywną przyimkową *wówczas* rzadszą *w domu* (8 razy). Obie formy znajdują się czasem w pozycji rymowej, np. *doma—ręкома* F 158 // *w domu—komu, nikomu, gromu* F 581, 658, W 35/15, 25/27, 30/13.

Wnioski. S. F. Klonowic rozpoczął pisać analizowane powyżej teksty, gdy istniały już utwory, wyrażające w języku polskim różnorodne treści. W ówczesnej polszczyźnie, utrwalonej w licznych zabytkach drukowanych i rękopiśmiennych, widać wyraźnie dalsze zmiany, doprowadzające do zaniku jednych a powstania innych form gramatycznych, co stało się przedmiotem niniejszej analizy, ograniczonej tylko do utworów Klonowica, liczących około 6 tys. wierszy.

Ponieważ są to wyłącznie utwory wierszowane, a także *Flis* ułożony trudną strofą saficką, wydać się może, że o istnieniu wariantów-dubletów form gramatycznych decydują tylko kryteria wersyfikacyjne. Można by sądzić, że dla rymu i rytmu sięga się po cytowane warianty form, by wiersz stał się gładki, a rytm i rym nie tworzyły dysonansów.

Rzeczywiście sporo wariantów sąd ten potwierdza. W pozycjach tylko rymowych zauważamy wiele zjawisk zdradzających sposób wymawiania samogłosek pochylonych, a także wariantów kombinatorycznych głosek (*przeléwa, klasztór, zacénić, widziemy, więcy, na cie, podobieństwo, Kochanoski*). Tylko w pozycjach rymowych znajdujemy warianty fleksyjne rzadko w czasach Klonowica występujące, np. *po Bodze, kraści, stojący*.

Dobór odpowiedniego wariantu ma także wpływ na długość wersu. Tak np. nieobojętne dla rytmiki będzie użycie: *z złota // ze złota, k woli // ku woli, palcy // palcami, wydzim // widzimy, pomóż // pomoży*.

Ale oprócz cytowanych przykładów mamy również dużo innych, których forma jest absolutnie obojętna zarówno dla rymu, jak i dla rytmu, np. *plundrował, szYROKI, jercha, prosiela, paszczeka, skępy, w jezierze, na gniaździe, przestrono, w domiech // w domach, prace // pracy // pracej, prosto // proście, doma // w domu*.

Przy tym należy podkreślić, że Klonowic jest wprawnym rymotwórcą. Oczywiście trudno go zestawiać z poetą tak wybitnym jak J. Kochanowski, ale warto przypatrzeć się rymowaniu twórców o mniejszej randze. Na przykład młodszy od Acernusa Piotr Zbylitowski (1578—1649), małopolanin, szlachetnie urodzony, ze świetnym wykształceniem, sędzia ziemski

²⁸ Klemensiewicz: *op. cit.*, s. 289.

krakowski, nie waha się bardzo często rymować: *przyjmował—gniewał, sędzie—będzie, przełoży—grozy, dworzec—starzec, założę—każę, zbierać—orać, rodzajne—hojne*.²⁹

W efekcie trudno całkowicie pominąć czynnik wersyfikacyjny w doborze wariantów przez Klonowica, nie można jednak uznać go za wyłączone kryterium, gdyż nie tłumaczy nam wszystkich występujących form językowych.

W związku z tym warto zastanowić się, z jakich kręgów polszczyzny wywodzą się warianty językowe, analizowane w pracy.

1. Dość licznymi opracowaniami dysponuje polszczyzna analizowanego okresu, stąd wiadomości o przemianach spowodowanych między innymi prawem ekonomii językowej.

Przełom XVI/XVII wieku, na który przypadają czasy twórczości Klonowica, jest okresem redundancji przy dążeniach do uproszczeń i analogii form gramatycznych. Utwory odzwierciedlają w pełni te dynamiczne procesy. Dlatego pojawiają się analogiczne: *rzekomo*, końcówka *-ach* w miejscowniku rzeczowników męskich i nijakich, *w domu* — jako przykłady form ekspansywnych.

Jednocześnie widać koegzystencję form bez specjalnej przewagi jednej z nich, np. *palcy // palcami // palcami, prace // pracy // pracej, chodzim // chodzimy, z // ze, gwieździe // gwiaździe, przestrono // przestronno*. Ta redundancja ulegnie likwidacji dopiero w okresie późniejszym lub jeden z wariantów zejdzie na pozycję marginalną.

Klonowic sięga po nie spontanicznie, bo w polszczyźnie literackiej i mówionej koegzystują jako formy równorzędne.

2. Oprócz wariantów polszczyzny współczesnej poecie nie brak w utworach form takich, które już wówczas zapewne były starsze i wychodziły z użycia. Tym można wyjaśnić posługiwanie się w razie potrzeby (rym lub rytm) archaizmami *kraści, pomoży, siedzący, po Bodze* itp.

W sumie dla Klonowica kryterium poprawności stanowi fakt, że dana forma występuje w polskich utworach pisanych, z którymi, mamy pełne prawo tak sądzić, jest świetnie obeznany.

3. Drugi krąg polszczyzny, z którego czerpie Klonowic, stanowi polszczyzna mówiona. Sposób mówienia ówczesnych ludzi powoduje, że poeta uznaje za poprawne wszystkie rymy dla ucha. W granicach tych zjawisk mamy informację o wymowie samogłosek pochyłonych, wariantów kombinatorycznych, o wahaniach w stosowaniu przegłosu, o wymowie *wiotchy*, ale *krzest* itd.

4. Nierzadkie są wówczas zjawiska uznawane za charakterystyczne dla regionu ziem wschodnich sąsiadujących z językiem ukraińskim. Oprócz

²⁹ P. Z b y l i t o w s k i: *Gospodarstwo*, Kraków 1605, s. 31—32.

rutenizmów³⁰ na skutek sąsiedztwa wytwarza się skłonność częstszego niż gdzie indziej realizowania *-ej* jak *-i/-y*, powstają wahania w użyciu *ę* zamiast *q* i odwrotnie, częstsze występowanie formantu *-e* w przysłówkach twar-dotematowych i inne.

W utworach występują charakterystyczne małopolanizmy, widoczne w sporadycznym mazurzącym rymie, stosunkowo częstej realizacji typu *kwieli* i używaniu czasem imiesłowu na *-ęcy* itp.

Te wszystkie fakty pozwalają dokonać ciekawego spostrzeżenia o samym Kłonowicu. Analiza języka jego utworów nie potwierdza wielkopolskiego³¹ pochodzenia poety, wręcz odwrotnie, liczne rutenizmy i warianty fonetyczne, fleksyjne i inne, zdecydowanie potwierdzają jego całkowitą asymilację z językiem małopolskich ziem wschodnich.

Burmistrz lubelski nie tylko tworzył utwory tematycznie związane z życiem Lublina, ale także pisał językiem jego obywateli, a uzus polszczyzny współmieszkańców³² stanowił dla Kłonowica najwyższe kryterium poprawności i pozwalał na korzystanie z wariantów zarówno fa-kultatywnych, jak i kombinatorycznych.

ROZWIĄZANIE SKRÓTÓW

Z — *Zale nagrobne*, F — *Flis*, P — *Pożar*, W — *Worek Judaszów*. Pierwsza liczba oznacza stronę cytowanych wydań, druga wers.

РЕЗЮМЕ

Польские произведения С. Ф. Клоновича („Нагробные сетования” — 1585 г., „Сплавщик” — 1595 г., „Пожар” — 1597 г., „Мудов мешок” — 1600 г.) уже давно вызывают противоречивые взгляды и оценки, хотя до сих пор еще недостаточно исследованы. Действительно, в его произведениях выступает много разнообразных форм, которые различно были оценены. В рамках данной работы, автор представил диапазон и причины выступления языковых вариантов в произведениях люблинского советника.

О произношении редуцированных гласных и комбинаторных вариантов, вызывающие нейтрализацию, говорят прежде всего рифмы, реже остальной текст. В произношении носовых гласных заметна нейтрализация *e* в конечном слогe и перекрестная дистрибуция *ę* и *q* нпр. (*biąkać się*, но з *biądu*). Вариантность

³⁰ S. Hrabec: *Elementy kresowe w języku niektórych pisarzy XVI wieku*, Toruń 1948, s. 60—77; Oto sąd S. Hrabca: „Ta wcale pokaźna ilość form kresowych u Wielkopolanina zdaje się świadczyć, że język codzienny lubelskiego mieszczaństwa musiał w nie obfitować”, s. 77.

³¹ M. Bargiel: *Cechy dialektyczne polskich zabytków rękopiśmiennych pierwszej połowy XVI wieku*, Wrocław—Warszawa—Kraków 1969, s. 147.

³² O przenikaniu gwary do języka potocznego we współczesnej polszczyźnie, patrz: T. Skubalanka, J. Mazur: *Język potoczny małych miasteczek na wschodniej Lubelszczyźnie*, „Poradnik Językowy” 1973, s. 517—533.

проявляют также предлоги *z/ze, w/we, k/ku* и геминированный согласный *n* нпр. (*przestrono/przestronno*). В склонении также выступают варианты падежей и глагольных форм (*morzu/morza, prace/pracy/pracej, czynim/czyniemy* и много других). Среди словообразовательных явлений замечаем варианты наречий и синтаксические конструкции типа: *doma/w domu*.

В общем, вариантов много и нельзя их объяснить только верификационными взглядами, ибо некоторые формы бывают совсем безразличны как для рифм так и для ритма.

Можно сделать вывод, что для произведений Клоновича правильными формами были формы литературного польского разговорного языка вместе с его архаизмами, а также формы разговорного польского языка с диалектами люблинского мешанства. В его произведениях не встречаем черт велькопольского диалекта, чего можно было ожидать, учитывая его происхождение, а встречаем преимущественно черты диалекта восточной Малопольши.

R É S U M É

Les oeuvres polonaises de S. F. Klonowic (*Lamentations sur la tombe — 1585, Le Floteur — 1595, L'Incendie — 1597, Le sac de Judas — 1600*) évoquent depuis longtemps des jugements et critiques contradictoires, malgré qu'il n'y a pas beaucoup de leurs élaborations. En effet, dans les oeuvres il y a beaucoup de diverses formes qui provoquent des critiques différentes. La réponse aux questions, quelle soit la quantité des variantes linguistiques dans les oeuvres du conseiller de Lublin et quelles soient les raisons de leur fréquence, c'est le sujet de la présente dissertation.

De la prononciation des voyelles inclinées et des variantes combinatoires aboutissant à la neutralisation informent surtout les rimes, plus rarement la reste du texte. Dans la prononciation des voyelles nasales on voit la neutralisation d'*ę* à la fin des mots ainsi que la distribution croisée d'*ę* et *o* (*blękać się*, mais *z blędu*). De même les prénoms *z//ze, w//we, k//ku* ainsi que la consonne géminée *n* (*prze-strono//przestronno*) démontrent des variantes.

Dans la flexion nous trouvons des variantes de cas et des formes des verbes (*morzu//morza, prace//pracy//pracej, czynim//czyniemy* et beaucoup d'autres). Des phénomènes de formation des mots on peut observer les variantes des adverbes et parmi les phénomènes de syntaxe *doma//w domu*.

En somme, il y a beaucoup de variantes et on ne peut pas les expliquer exclusivement avec des raisons de versification, car quelques formes sont totalement indifférentes pour la rime et le rythme des oeuvres.

Cela nous incline à tirer les conclusions que pour Klonowic les formes de la langue polonaise littéraire, ses archaïsmes compris, ainsi que les formes du polonais parlé avec les provincialismes des citoyens de Lublin étaient les formes correctes. Dans les oeuvres du poète ne paraissent pas des traits caractéristiques du dialecte de Grande-Pologne (ce qu'on pourrait attendre en considération de la provenance de Klonowic), mais exclusivement les traits caractéristiques du dialecte de la Petit-Pologne orientale.